

A PARASZTI FELJEGYZÉSEK NYELVJÁRÁSTÖRTÉNETI VALLOMÁSAI

GUTTMANN MIKÓS

A nagyobb földbirtokkal rendelkező falusi parasztemberek között találkozhattunk olyanokkal, akik éves gazdálkodásukról feljegyzéseket készítettek. Tanári pályán kezdetén, templomáról országszerte ismert Ják községben magam is ráakadtam ilyen feljegyzésekre, amelyeket Fodor Sándor jáki módosgazda készített. Az első feljegyzés 1852-ből, az utolsó 1901-ből származik. Betekintést adnak a korabeli paraszti gazdálkodásba, a szolgatartás szerződésbe foglalt szokásaira a terméseredményekbe, a napszámosok fogadásába és bérezésébe.

A talált feljegyzéseket, illetve azok néhány részletét betűhíven közöltem a Vasi Szemle 1975/3. számában (XXIX. évfolyam) a 410–412. lapon: Egy jáki paraszt feljegyzései a 19. század második feléből címmel, a pusztádatközlés szándékával. A továbbiakban a feljegyzések nyelvi elemzését kívánom bemutatni, különös tekintettel azokat a jelenségeket, amelyek a nyugati nyelvjárás sajátosságait reprezentálják.

A felső nyelvválású zárt hosszú magánhangzók helyett a rövid változatok fordulnak elő a feljegyzésekben pl.: *ujpénzt*, *urtul*, *buzát* (4), *kutnál*, *uj*, *husz*, *ugy*, *juliusába*, *segíteni*, *kiárlítani*, *irottak*, *tiz*, *összeszámlálás*.

Az *ü*-zés jelensége a *fűzetnek*, *üdejében* szavakban figyelhető meg.

Az *i*-zésre is több adatot tartalmaznak a feljegyzések pl.: *menyeskitül*, *fiszfáknál*, *felsőfelin*, *termis*, *tesvirem*, *pinzt* (2).

Az *ö*-zés jelensége a *föstötét*, *fölvetünk* figyelhető meg.

A nyíltabbá válást az *u*→*o* *o*→*e* változások bizonyítják: *magokébul*, *magok*, *olfermán*.

A *v* zöngétlenedésének jelensége a *kilenfen*, *tesférem* adatokban követhető nyomon, de ezzel együtt a *tezsvirem* adat a *v* zöngésítő hatását igazolja.

Az *á* utáni asszociatív *o*-zás a *feltálro* szóban két esetben fordul elő.

A mássalhangzók időtartamának jelölése bizonytalan, illetve a rövid jelölés a gyakoribb pl.: *összeszámlálás*, *föstötet*, *termet*, 'termett', *vet* 'vett', *kifizetem* (2) 'kifizettem', *vit* 'vitt' *megfizetem* 'megfizettem', *felfogatuk* 'felfogadtuk', *fizetem* 'fizettem', *kötelezük* 'kötelezzük', *kétt*, *kétt mérő*, *kétt*

szekér, megfogatam, válni, kiatam, akor, alat, amedik, kel 'kell', kiállítani, it 'itt', szerzőtünk, irotak, fölvetük.

A *c* hang jelölése *ti*-vel történik, követve a latin hagyományokat a *mártius* hónap nevében többször is előfordul a szövegekben.

A *cs* jelölése *ts*-sel történik pl.: *kotsisnak*.

A mássalhangzó kiesés jelensége a *t*, *n* és *l* hangok esetében figyelhető meg: *tesvérem* (5), *szengyörgy* (8), *szinté, válni*.

A mássalhangzó nyúlása hangzóközi helyzetben a *közössen* adatban fordul elő.

A feljegyzésekben az *ly* hang helyén legtöbbször az *l* szerepel, vagyis az *l*-ezés jelensége jól tükröződik a beszédet, a nyelvhasználatot követő írássokban.

Ezt igazolják a következő adatok: *olfermán, meiért* (2), *mellet, Mihált, gulás, gulást*.

Az *l*-ezés jelenségét bizonyító adatok mellett azonban felbukkannak olyan szavak, amelyekben a *j* hang jelölése *ly*-vel történik: *bulytatóbuly, 24-kitőly*. Az *l* helyén is több adatban *ly* jelenik meg a szövegekben: *kely~kell, nályunk~nálunk, belyi~helységbeli lakos, folyvette~fölvette*. Az adessivusi *-nál, -nél* határozóragokban is előfordul az *-ly* pl.: *gunyhónály*.

A szótagzáró *l* kiesése is kimutatható a szövegekből, amely pótlónyúlásos formában fordul elő pl.: *hód~hold* (mértékegység), *irtásföd*.

Az explozív *gy*-zés, *ty*-zés jelenségét egy adat igazolja: a kukorica *szárgyát*.

A határozóragok használatában érvényesülnek a nyugati nyelvjárásban élő változatok. Így a *-ból, -ből* helyett a *-bul, -buly, bül* pl.: *aratásbul, magokébul, konyhábul, gabonábul, bulytatóbuly, kamorábuly, pénzbul*.

A *-tól, -től* ragok helyett a *-tul, -tu, -tül* használata jellemző pl.: *urtul, magamtu, menyecskitül, kévéstül*.

A *-nál* — *-nály* alakban fordul elő: *gunyhónály*.

Az *-ért* határozórag *-ér*, tehát a szó végi *t* elhagyásával szerepel pl.: *nap-számér, lakásér, pénzér*.

Ebben a funkcióban használ superesszivusi *-on, -en* ragokat is pl.: *osztrák pénzen, 20 új pénzen, 20 krajcáron*.

Ez utóbbi jelenség a falu mai nyelvjárásában már nem figyelhető meg.

A *vettem 'vetettem'* jelentésben való előfordulása a rövidült múlt idejű alakok meglétére utal, amely napjainkban csak a Göcsejben fordul elő. (Vö.: Szabó Géza: A magyar nyelvjárások. Bp. 1980. Tankönyvkiadó 114. l.)

Az egyeztetés a mennyiségjelzős szerkezetekben nem történik meg, ahogy a *százhuszonkettő forintokat, negyvenhat forintokat* adatok bizonyítják. A jelenség a XV–XVI. századi emlékekben bukkan fel, s a latin hatására többes számú a főnév. A nyelvjárásokban való felbukkanása nem idegen mintára, hanem értelmi egyeztetésként jelentkezik. (Vö.: Bárczi-Benkő-Berrár: A magyar nyelv története. Bp. Tankönyvkiadó, 1967. 453.).

A szókészlet körébe sorolható jelenségekre is találunk adatokat, amelyek a nyugat-dunántúli nyelvjárástípus sajátosságait hordozzák. Főleg a ház körül, a gazdálkodás körébe tartozó szókincs elemei olvashatók a szerződésekben. Így a *szapusajtár*, amely mosáskor a fehérnemű áztatására szolgáló, fából készült edény volt. Az *öreg fejsze* 'nagy fejsze', amely minden parasztporta nagy értéke napjainkban is. A részesművelésben a *fertál*, *fertálro*, *fertálba* (2), *első fertál*, *háromfertál* szókészleti egységek használata általános, amely német nyelvi hatásként teljesen háttérbe szorította a magyar *negyed*, *háromnegyed* szavak használatát. Megtermett gabonát elcsépeltek a *gőzös-nél*, azaz 'gőzgéppel hajtott cséplőgépen', tehát a *gőzös* magába sűrítette az egész szerkezetet.

A parasztház fontos helyiségei voltak a *kamora* és a *bulytató*. A kiejtési sajátosságokat érvényesítik a szavakon, így az alaki tájszavak is megtalálhatók a szerződésekben pl.: *öszvőtisztogatják*, *ol formán* 'olyan formán', *szorgalmatosan* 'szorgalmasan', katonának *rukkut be* stb.

Az *akó* bor, a *mérő* gabona, mint régen a paraszti gazdálkodás mértekegységei szerepelnek a szerződésekben, ma már alig találkozunk használatukkal. A mai szóhasználatból szinte teljesen kiavult szavak gyakran fordulnak elő a feljegyzésekben, így: *kéve*, *hordás*, *sütőlapát*, de a fentebb említettek között is találhatunk ilyeneket.

A paraszti feljegyzések elemzése alapján felsorolt jelenségek, s ezeket bizonyító nyelvi adatok meggyőzően igazolják, hogy a nyelvjárási, nyelvjárástörténeti vizsgálatok szempontjából érdemes a szinkron nyelvjárási gyűjtő- és elemzőmunkával együtt ezekre is felfigyelni. A terepen végzett gyűjtőmunkával együtt a régi parasztsaládoknál az írásos feljegyzések iránt érdeklődni és a szaktudományok számára feltárhatóvá tenni.

A bemutatott jelenségek között felsoroltam olyanokat is, amelyek nem nyelvjárási, hanem helyesírási vonatkozásúak, vagyis a feljegyzéseket készítő nyelvi műveltségével, iskolai végzettségével vannak szoros kapcsolatban. A feljegyzések alapvetően a nyelv kiejtési sajátosságai szerint kerültek papírra, tehát a korabeli beszélt nyelvet tükrözik. Természetesen nem következetes a feljegyzéseket készítő gazda, s ennek az a következménye, hogy a nyugati nyelvjárástípusra jellemző adatokkal keverednek a korabeli köz- és hivatalos nyelv jelenségei és fordulatai, valamint a helyesírási hibák.

Mindezek figyelembevételével kell értékelni a bemutatott jelenségeket is. Így megállapíthatjuk, hogy a feljegyzések több olyan adatot tartalmaznak, amelyek a falu nyelvében ma is megfigyelhetők, az élőnyelvi szövegfelvételekből adathatók. Ezzel együtt fordulnak elő a feljegyzésekben azok a nyelvjárási archaizmusok, amelyek már a feljegyzések idejében sem lehettek a faluban társadalmi érvényűek, mára pedig teljesen kiavultak a falu nyelvéből. A feljegyzések jelenségeinek, valamint az élő nyelvi szövegfelvételek jelenségeinek összetevő elemzése a változásvizsgálatok újabb lehetőségét kínálja a kutató számára.

Ezeket a tanulságokat sem ma, sem holnap nem nélkülözheti a magyar nyelv és nyelvjárástörténet, de közvetett módon a rokon tudományok sem, ezért érdemelne erőteljesebb erkölcsi és anyagi támogatást a nagy hagyományú, kimagasló eredményekkel büszkélkedhető magyar dialektológia, illetőleg a nyelvjárási területekre koncentrálódó élőnyelvi, nyelvészociológiai és nyelvföldrajzi kutatás.